

MILAN MOGUŠ

KRIŽANIĆEVE FONOLOŠKE NAPOMENE
O »HERVATSKOJ OTMINI«

U Križanićevoj se *Gramatici* nalaze mnogi podaci označeni kao »po hrvatsku« ili »въ hrvatskoj jezičnoj otmine« i sl. Na osnovi tih Križanićevih podataka autor prikazuje fonološki inventar hrvatskoga književnog jezika u 17. stoljeću.

I.

Pišući gramatiku svog općeslavenskog književnog jezika Križanić je u *Gramatičnom izkazanju ob ruskom jeziku*¹ ili, kako obično kažemo, u *Gramatici* prikazao mnoge odlike šest glavnih slavenskih jezičnih tipova (»šest jezičnih slavenskih otmin«) koje su kao svoje književne jezike u 17. stoljeću upotrebljavali Rusi, Poljaci, Česi, Bugari, Srbi i Hrvati. Broj Križanićevih kontrastivnih napomena za svaki slavenski jezik nije jednak. To je razumljivo iz dva razloga: prvo, Križanić nije jednako poznao sve slavenske jezike i, drugo, njegov odnos prema »čistoći« pojedinih slavenskih jezika nije bio isti². Bolje je poznao rusku, srpsku i hrvatsku »jezičnu otminu«, i zato o njima ima više napomena nego o drugim »otminama«.

Ono što se odnosi na hrvatsku jezičnu građu, Križanić je u *Gramatici* označivao »po hrvatsku« ili »въ hrvatskoj jezičnoj otmine« ili »Hervati tvoret« ili »Hervati izrikajut« ili »Hervatom obično jest« i tomu slično. Na temelju tih podataka izradio sam i objavio *Križanićeve hrvatsku gramatiku*³.

Objavljena kao cjelina, Križanićeva gramatika »hrvatske otmine« ima bar dvije svrhe. Prva je da se počnu dokumentirano utvrđivati sastavnice Križanićeva *Gramatičnog izkazanja* kao neophodne prethodne

¹ Juraj Križanić, *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*, Tobolsk 1665; prenio i uvodnu raspravu napisao Josip Hamm, *Sabrana djela Jurja Križanića*, knj. 2, Zagreb 1984. Svi će Križanićevi citati biti preuzeti iz toga izdanja. Za to upotrebljavam kraticu GI.

² Uspor. npr. u GI, str. 49.

³ Milan Moguš, *Križanićeva hrvatska gramatika*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, sv. 19, Zagreb 1984, str. 1—96. Svi će prijevodi Križanićeva teksta biti preuzeti iz toga djela. Za to upotrebljavam kraticu KHG.

radnje za budući potpun opis Križanićeva gramatičarskoga rada. Druga je da posluži utemeljenijem proučavanju naše stare gramatičarske literature, a time i jezične povijesti. Tomu bi trebao doprinijeti i ovaj prilog.

Poznato je da pri utvrđivanju starijeg fonološkog inventara nekoga jezika grafija ima prvorazrednu ulogu jer vrši funkciju govora. Grafija je, naime, uvijek određena jezikom, ona se i stvara za određeni jezik da bi ga mogla materijalizirati. Stoga Križanić nije mogao, da je i htio, jednim grafemskim sistemom obuhvatiti sve foneme svog općeslavenskog jezika i ujedno fonološke inventare ostalih šest slavenskih »otmina«. Zato je nastojao prikazati slavensku fonološku glavninu koja je našla svoj odraz u ćirilici i koja predstavlja fonološki inventar njegova jezika, ali je istodobno posvetio posebnu pozornost onomu što predstavlja osobitost pojedinog slavenskog jezika, kao i onomu što se sa strane uvuklo u slavensku ćirilčku grafiju.

U fonološkom opisu Križanić polazi od načela da »kulíko jest vь kójem jezíku prostíh glasòv, tulíko morájet bít i slòv«⁴. A u »slovínskome jezíku« nalazi se 25 prostih glasova; i toliko je potrebno slova, to jest

A, Б, В, Г, Д, Е, Ж, З, И, К, Л, М,
Н, О, П, Р, С, Т, У, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ъ.⁵

Pored toga postoji slog (кѣи jest skladén iz dvíh glasníc«⁶, i to: ѡ (translit. *ę*) i ѣ (translit. *ě*). To su dvoglasí (»dvojglasnice«). Dvoglas *ę* sastavljen je od *e* i *a* ili *i* i *a*, dvoglas *ě* od *i* i *e*. Tomu treba dodati četiri dvoslova koji su »skladení zъ jérom«⁷, tj. *lb* za fonem *l*, *nb* za fonem *n*, *db* za fonem *d* i *tb* za fonem *t* (koji se može bilježiti i znakom ш).

Na početku prikaza fonološkog inventara Križanić likvidira *ъ* za koji kaže da nije slovo, to znači da nema fonijske vrijednosti, nego je zapravo nadomjestak glasa (»mistoglasje«) ili znak kojeg ispuštenog vokala, npr. *budъ* umjesto *budi*. Pored toga Križanić navodi da slavenski pisci upotrebljavaju još 18 suvišnih slova (to su najčešće grčka slova) i 5 znakova za slogove koje on naziva vezanima: ѡ, ѣ, ѡ, ѣ, ѡ. O tom suvišku od 23 znaka raspravlja u posebnim odjeljcima na kraju *Gramatike*⁸. I odmah da kažemo: smatra ih nepotrebнима⁹.

Osnovni fonemski inventar dijeli ovako:

pet je vokala (»glasnica«): *a, e, i, o, u*

dva su dvoglasa (»dvojglasnica«): *ę* i *ě*

ostali su konsonanti (»neglasnice«) uz dvije napomene: prvo, da *ь* »vsegdá jest neglasníca« i, drugo, da je *ј* »nígda glasníca kákot *jme, jskra, jstina*, a nígda neglasníca kákot *jáma, jáblan, jágoda*«¹⁰.

⁴ GI, str. 57.

⁵ Ćirilíčka se slova transliteriraju u latinička na uobičajeni način. Slovo *ь* ostaje nepromijenjeno i u latinici.

⁶ GI, str. 57.

⁷ GI, str. 57.

⁸ GI, str. 164—167.

⁹ »Negodítse písmá nepotribními slòvmi natikát i smetit«, GI, str. 166.

¹⁰ GI, str. 164.

Konsonanti mogu biti palatalni (»šumni«) i nepalatalni (»tonki«). Palatal ili šumnica je onaj glas koji šumi, koji je debeo, pa ga djeca ne mogu izgovoriti (kažu npr. *Boze nas* umjesto *Bože naš*).

Palatala je osam; četiri se pišu jednim znakom (*ž, č, š, ć*), a četiri sa dva znaka (*lb, nb, db, tb*).

Svi su ostali konsonanti nepalatalni.

Ono što se u tom inventaru odnosi posebno na hrvatski jezični tip, na »hervatsku otminu«, nalazi se u *Gramatici* na raznim mjestima: jednom kao kontrast nekom drugom jezičnom tipu, drugi put kao morfološki ili morfonološki problem itd. Skupljeno ovdje kao cjelina, to bi izgledalo ovako:

1. Dvoglas *e* i *ě* ne upotrebljavaju. Križanić doslovno kaže: »Gdje god Rusi pišu *e*, npr. *svět, pet, deset*, tamo Hrvati i Srbi izgovaraju kao da bi bilo prosto *e*: *svet, pet, deset*. Srbi vole dvoglas *ě* i nikada ga ne napuštaju. A za dvoglas *e* ne znaju. A Hrvati ne upotrebljavaju ni jedno ni drugo. Umjesto *ě* izgovaraju *i* ili *e*, pa za *tělo, sěno, věra* kažu *tilo, seno, vera*«¹¹. Ili: »Hrvati ne upotrebljavaju nijedan dvoglas nigdje, nego vole živ i odrešit izgovor, to jest ili čisto *i* ili čisto *e*, npr. *knez, pet, svet, tilo, lito, strila, vera, seno*. Zbog toga se razloga čini hrvatski tip ljepši od ostalih, kao što je u grčkom atenski tip cjenjeniji i ljepši od ostalih četiri tipova (jonskog, eolskog, dorskog i pučkog), jer ne voli dvoglase ni vokale redom postavljene nego kratak i odrešit izgovor«¹². I kao morfološki problem: »Od imenica koje završavaju na *k, g, h* lokativ se u ruskom i hrvatskom tvori ... pravo govoreći tako da se napušta dvoglas *ě* i kod nepalatalnih završetaka lokativ se govori na *i* ili *e*: *pri brati* i *pri brate*. Kod palatalnih je na *i*: *pri kralji, pri ognji, pri muži, pri ditići*«¹³.

Prema navedenom, sasvim je jasno da iz hrvatskog fonološkog sustava treba isključiti dvoglas *e* i *ě*; *e* je prešao u *e*, a *ě* u *i* i *e*. Oba ta prijelaza ne predstavljaju novost, ali zaslužuju komentar. Fonema *e* nema u hrvatskim pisanim spomenicima gotovo od njihova početka. Međutim, valja upozoriti da Križanić osim primjerâ *govedina, knez, meso, sveti, deset, pleme* i dr., gdje se i očekuje prijelaz *e* u *e*, navodi također primjere *jaziki, zajac, načalo, začalo* s čakavskim prijelazom *jě, čě* > *ja, ča*, ali ne i *žě* > *ža* jer ima *žetva*. Na prijelaz se *e* > *a* u navedena četiri primjera Križanić uopće ne osvrće kao na nešto posebno, ali je neosporno da se nalazi među primjerima »hervatske otmine«.

Razmotrimo još Križanićevu napomenu o dvostrukom refleksu *ě*. U hrvatskim narodnim govorima, u nekim čakavskim na primjer, moguć je dvostruki refleks *ě* prema poznatom pravilu Meyer-Jakubinskoga¹⁴, pa se govori *lipo telo, belo mliko, misit testo* i dr. Križanić očito ne misli na to jer kaže da Hrvati govore i *tilo* i *telo, delo* i *dilo, koleno* i *kolino*,

¹¹ KHG, str. 60.

¹² KHG, str. 62.

¹³ KHG, str. 20.

¹⁴ Uspor. Karl Meyer, *Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk (Veglia)*, Slavisch-baltisch Quellen und Forschungen, sv. 3, Leipzig 1929, str. 1—135; L. Jakubinskij, *Die Vertretung des urslav. ě im Čakavischen*, Zeitschrift für slavische Philologie, sv. 1, Leipzig 1925, str. 381—396.

leto i *lito*, *sreda* i *srida*, *strela* i *strila*, *vera* i *vira*. Ova je konstatacija važna. Nema, naime, sumnje da ovakve formulacije govore o više lingvističkih sistema jer se u jednome ne može istodobno realizirati i *tilo* i *telo*, odnosno i *pri brati* i *pri brate*. Ali kad se razmotre primjeri »hercovačke otmine« s refleksom *ě*, vidi se da — pored mnogih ikavskih primjera koji su obični u ikavskim i u ikavsko-ekavskim govorima — nalazimo ekavske reflekse samo u onim primjerima koji su u skladu s pravilom Meyer-Jakubinskoga¹⁵. To znači da se ipak radi o opisu tekstova ikavsko-ekavskih čakavaca i ostalih ikavaca. Preplitanje dviju dijalekatskih skupina, što se razabire u Križanićevu opisu, moguće je u metajeziku kakav je književni. Stoga se može reći da Križanićevi opisi u ovom dijelu opisa »hercovačke otmine« ne idu u red dijalektoloških opisa narodnih govora, nego su u prvome redu prikaz jezičnoga stanja kakvo se nalazilo u pisanim tekstovima. Dakako, u takvu su jeziku vidljive dijalekatne baze, ali i naddijalekatna izgradnja, jer je upravo pisani jezik književna stilizacija dijalekatne baze. U skladu s tim na mnogo su mjesta metnute Križanićeve napomene o dobrom i pravilnom jeziku školovanoga plemstva, dok mu je jezik puka priprost, ružan, zastario, nešto što nikako ne ide u književni jezik.

Iz konsonantske se problematike na hrvatski jezični tip odnosi nekoliko Križanićevih napomena, i to:

1. »O slovu *g*. Rusi, Poljaci, Hrvati i Srbi pravo i ispravno izgovaraju slovo imenom *glagol*; isto kao Grci *gama*«¹⁶.

2. »O slovu *щ*. Slovo *щ* Hrvati zovu *č̣*. Pišu *щутим*, *щуд*, *нощ*, *пещ*, a čitaju ovako: *č̣butim* ili *č̣jutim*, *č̣bud*, *noč̣ь*, *peč̣ь*. Mogli bismo ovo smiješno slovo *щ* sasvim ispustiti i umjesto njega pisati uvijek *č̣*; npr. *č̣butim*, *pič̣ь*, *noč̣ь*, *šč̣it*, *prošč̣enje*, *plašč̣ь*«¹⁷. Budući da u Križanićevoj ćirilici nema posebnog znaka za fonem *č̣*, on pravi razliku između *č* i *č̣* tako da za fonem *č̣* rabi grafem *ч*, a za *č* upotrebljava *щ* ili *ч̣*. Prema tome Križanićeve primjere treba čitati kao *č̣utim*, *č̣ud*, *noč̣ь*, *peč̣ь*, *pič̣ь*, *šč̣it*, *prošč̣enje* i tomu slično.

3. »O slovu *h*. Rusi, Srbi i Hrvati izgovaraju *h*. Izgovara se srednjim lagodnim glasom. Zato u svojim i tuđim riječima možemo uvijek pisati *h*, npr. *hetman*, *hajduk*, *Hispanin*«¹⁸.

4. »Slovo *r* na početku i na svakom drugom mjestu gdje iza njega slijedi konsonant nije postojano i u jezičnim se varijantama različito izgovara. Gdje se se, a najviše u Čeha, izgovara bez vokala, npr. *rvu*. Neki, osobito Srbi, pišu *a*, npr. *arvem*, a neki, osobito Hrvati, pišu *e*, npr. *ervem*, *ervanje*, *poerval*, *erder*, *erdrina*, *erdec̣*; *erž*, *eržen*, *eržišće*; *erža* ili *erja*, *erjav*, *zaerjavit*; *ert*, *ertac̣*; *berv*, *berdo*, *berz*; *verba*, *gerlo*, *germje*; *derva*,

¹⁵ Odstupanje je *seno* bez ikavske varijante, odnosno *dlito* bez ekavske.

¹⁶ KHG, str. 57.

¹⁷ KHG, str. 58.

¹⁸ KHG, str. 58.

kerv, smert, ternje, ters, herbat, Hervat, hert, serdce. Neki Hrvati izgovaraju i s vokalom *a*, npr. *bardo, darva, tarnje*, a neki bez vokala, npr. *brdo, drva, trnje*¹⁹.

Primjeri pokazuju da se radi o fonemu *r* koji može imati i vokalnu funkciju. Ta je funkcija uvjetovana okolinom i Križanić ju je točno fiksirao. U vezi s fonetskom realizacijom vokalnoga *r*, u serbokroatističkoj literaturi postoje različita mišljenja. Sve se donedavna smatralo da se vokalno *r* ostvarivalo uvijek bez ikakva popratnog vokala iako se obično pisalo s popratnim vokalom. Nema sumnje da je takvih ostvarenja i bilo. Međutim, proučavanje starih čakavskih književnih tekstova, poezije u prvome redu, pokazuje da se vokalno *r* ostvarivalo kao *ar*. To potvrđuju rime gdje na primjer, kao u *Juditi* Marka Marulića, genitiv *Antonija Marka* traži u rimi prezent *starka*, a ne *strka*, odnosno čakavski toponimi tipa *Vorba* što pretpostavlja oblik *varba* (s promjenom $\bar{a} > o$, kao što se i zamjenica *ja* preoblikovala u *jo*).

5. »U nekih riječi nakon sloga *ol* dolazi suglasnik, npr. *Bolgarin, bolha* i dr. Takve riječi Hrvati dvojako izgovaraju. To znači: tako kako smo napisali ili tako da se umjesto *ol* stavi *u*, npr. *Bugarin, buha, vuk, vuna, dug, dužnik, žuna, žut, žuč, puzim, puno, put, suza, stup, čun* i dr.«²⁰. Ovdje se radi o sudbini vokalnoga *l* koje se u hrvatskim tekstovima već od 14. stoljeća počinje transformirati u *ol* (gdjekad *ul*) odnosno *u*.

I sada dolazimo do problemâ u konstruiranju hrvatskog fonološkog sustava. Prvi je problem: što uraditi kad se iz Križanićevih hrvatskih primjera može razabrati neka fonološka pojava, ali o samoj pojavi Križanić ništa ne govori. Tako npr. iz Križanićeva obrazloženja da Hrvati govore *tubina* i *tubinika* za ljude, a *tubica* za pčele, razabire se upotreba fonema *j* umjesto konsonantske grupe *žd* koju on u svom tipu jezika bilježi sa *ždb*. Kod vokalnog smo *r* vidjeli Križanićeve hrvatske primjere *erža* ili *erja*, a na jednom drugom mjestu Križanić navodi da Hrvati pišu *tub* umjesto *tužd*. Radi se o poznatom refleksu prasl. **dj* u *j*, što ide u red temeljnih odrednica naših neštokavskih sistema. Prema tome je jasno da Križanić opisuje onaj hrvatski fonološki sustav koji u inventaru nema fonema *đ* (*ž*). A to opet znači da je njegov »hervatski« u osnovici neštokavski.

Drugi je problem također u vezi s primjerima, a glasi: mogu li se u hrvatsku gramatiku uvrstiti i ona Križanićeva pravila koja su u potpunom skladu s ekscerpiranom građom? Naime, na osnovi primjera kao *tub* i *tubinika*, za koje Križanić izrijekom kaže da su »po hervatsku«, možemo zaključiti da je u hrvatskom fonološkom sustavu postojao fonem *j* i da se, u određenim slučajevima, bilježio sa *ь*. Ako je to tako, onda u ova razmatranja valja uvrstiti i pravilo o grafemu *ь* jer se svi Križanićevi hrvatski primjeri slažu s tim pravilom. Isto se tako može reći i za druga pravila koja su u potpunom skladu s primjerima. Na taj način u odredbe o fonološkom inventaru možemo uvrstiti slijedeća pravila:

¹⁹ KHG, str. 58—59.

²⁰ KHG, str. 59.

1. Upotreba grafemâ *ь* (*jer*) i *j* (*jod*) za označivanje fonema *j*. Tu Križanić polazi od grčke *jote* za koju kaže da je »u Grkâ uvijek vokal, a u nas je katkad vokal, kao *ime, iskra, istina*, a katkada konsonant, npr. *jama, jablan, jagoda*. Zato smo joj dali dvojako ime. Kad je konsonant, zovemo je *jod*, a kada je vokal, kažemo *ihota*, radi boljeg razumijevanja. *Jer* (*ь*) je uvijek konsonant i ima snagu kao *jod*«²¹. Fonem se *j* označuje sa *ь* na kraju riječi nakon vokala, npr. *kraь, тоь, туь, џьь*, ili između vokala kad je drugi vokal *i*, npr. pl. *kraьi, тоьi, туьi*, Dsg. *zmiьi* i dr. U ostalim se slučajevima između dva vokala piše *j*, npr. *dajem, moja, moje, zmija* jer »nigdje u našem jeziku ne stoje dva vokala jedan za drugim, a da između njih nema *j*, osim u tvorenicama, kao što su npr. *tverdoust, nauk, poiskati* i dr.«²². Osim toga *ь* može stajati uz konsonant, ali ga uvijek palatalizira »i slijeva se s njima u jedan glas i pripada istom slogu, npr. *mo-ьen, go-ньen*, a ne *mol-ьen, gon-ьen*. *Jod* se ne slijeva s konsonantom u jedan glas nego se izgovara odvojeno, i najčešće se nalazi u posljednjem slogu, npr. *lad-ja, bit-je*, a ne *la-dja, bi-tje*. Zato se *ь* piše kod slivenoga izgovora, npr. *ьudi, kralь, knьiga, ньiva*, a kod odvojenoga izgovora piše se *j*, npr. *obilje, orudje, stanje, spanje, bitje, žitje, milostju, noćju* itd.«²³.

Ovdje valja ukazati na dvije stvari: prvo, na postojanje fonema *j* za koji se, kad je između dva vokala, upotrebljava grafem što ga je Križanić »uveo u ćirilicu 150 godina prije Vuka Karadžića«²⁴ i, drugo, upućivanje na razliku između fonemâ *l* i *ň* (*ьudi, ньiva*) i sekvencijâ *lj* i *nj* (*obilje, stanje*). Takva se razlika i inače pravila u hrvatskim književnim tekstovima bez obzira na pismo kojim su bili pisani, pa je Križanićeva tvrdnja u čitavom tom sklopu samo jedna potvrda više.

2. »O slovu *f*. Slova *f* nema u našem jeziku, a nije nam ni potrebno osim u tuđim riječima, npr. *Filip, flor, fertalь*«²⁵.

Iako kratka, ova je odredba veoma značajna. Pokazuje da je Križanić točno uočio stranu provenijenciju fonema *f* u slavenskim sustavima, ali je, kao i mnogi drugi nakon njega, tu stao, ne upuštajući se u proces prihvaćanja stranoga fonema u vlastiti fonološki sustav²⁶. Budući da se spomenuti proces ipak zbio, omogućio je Križaniću potpunu transfonemizaciju, pa stoga i fonem *f*, i pored Križanićeve konstatacije da se nalazi samo u stranim riječima, treba uvrstiti u fonemski inventar²⁷.

3. U vezi s fonemskim inventarom valjalo bi, na kraju, još nešto reći o vokalima. U općem slavenskom jeziku Križanić utvrđuje, kao što smo vidjeli, pet vokalnih monofonjskih jedinica (*a, e, i, o, u*) i ne odvaja ni jednu slavensku »otminu« u kojoj ne bi egzistiralo tih pet vokala. Već

²¹ KHG, str. 57.

²² KHG, str. 59.

²³ KHG, str. 59.

²⁴ GI, str. 39.

²⁵ KHG, str. 58.

²⁶ Više o tome vidi npr. u članku Zvonimira Junkovića: *Struktura sloga i fonološka vrijednost suglasnika v u književnom sustavu*, *Jezik*, sv. 1, Zagreb 1973/74, str. 1—5 i sv. 2, str. 37—52.

²⁷ Uspor. Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb 1986, str. 82.

bi ih po tome trebalo uključiti i u »hrvatsku otminu«, pogotovu što se nalaze u hrvatskim primjerima. Ali pored ovog posrednog dokaza postoje u Križanićevu fonološkom opisu tvrdnje koje se mogu smatrati neposrednim dokazima da je spomenutih pet vokala pripadalo »hrvatskoj otmini«. To su Križanićeve tvrdnje da Hrvati

- a) umjesto *ę* izgovaraju »prосто *e*«, odnosno *jaziki*;
- b) umjesto *ě* »izgovaraju *i* ili *e*«, odnosno da »vole živ i odrešit izgovor, to jest ili čisto *i* ili čisto *e*«;
- c) vokalno *l* »dvojako izgovaraju«: ili kao *ol* ili »tako da se umjesto *ol* stavi *u*«.

Na taj smo način dobili direktne Križanićeve potvrde za svih pet vokala.

Iz iznesenoga se može zaključiti da je hrvatski književni jezik u 17. stoljeću imao, kako ga je Križanić opisao, inventar od 5 vokalnih i 23 konsonantska fonema. Nedostajale su zvučne afrikate *đ* i *dž*.

II.

U starim se gramatikama najčešće ne nalaze nikakva pravila o distribuciji fonema. U tom je pogledu Križanić veliki izuzetak, jer toj problematici posvećuje čitav odjeljak pod naslovom »O tvrdoj suglasničkoj skupini na početku i drugdje«. Tu se kaže: »Kad slova *l, m, n, r* stoje na početku, ne vole za sobom suglasnik. Slovo *m* podnosi za sobom *l, n, r*, ali ne druge suglasnike, npr. *mład, mnogo, mrak*«²⁸. Križanić dakle uočava da je u slavenskim jezicima struktura početne konsonantske skupine: konsonant + sonant, a ne obrnuto. Među sonante Križanić ne ubraja *v*, što se vidi iz primjera kao *vse, vsaki*, ali i eksplicitno iz slijedećeg pravila: »Nakon slova *l, m, n* nema mjesta slovima *v, g, d, p, k, t*. U našem jeziku takvih slogova nema u korjenitim riječima. Zato je poznato: gdje su takvi slogovi, riječi su tuđe, npr. *ambar* za *hranba*, ili *priproste*, npr. *tundra* za *blato*«²⁹. Križanić zamjećuje još jednu distribucijsku pojavu na početku riječi, pa u vezi s tim ovako formulira pravilo: »Nakon slova *š* nema mjesta ni za kakav suglasnik osim *ć*, npr. *šćit, ognjšće, pišćal*. Prema tome, sve one riječi u kojima nakon *š* stoji konsonant, smatraju se tuđicama, npr. *švager, škoda, šlapa, šnura, špaga, špicá*, i druge nje-mačkoga su porijekla, a *škola* i *špital* latinskoga«³⁰.

Križanić je gotovo jedini stari gramatičar koji povezuje distribuciju fonema na početku i na kraju riječi. U već spomenutom odjeljku on kaže: »U našem se jeziku često nalazi *s* ispred *l, m, n, r*, dakle *sl, sm, sn, sr*, npr. *slava, smert, snaha, srida*. Takva je skupina slova šumna i neugodna te kvari jeziku ljepotu. Zato zapamti da je grub i priprost izgovor na kraju pisati *sl, sm, sn, sr, stv, str, br, dm* i druge pretvrde i neizgovorljive

²⁸ KHG, str. 58.

²⁹ KHG, str. 59.

³⁰ KHG, str. 59.

slogove»³¹. Zato nije dobro pisati *Gpl. vesl, povism, carstv, sestr* ili prezente *jesm, nism*, ili brojeve *sedm, osm*, ili pridjeve *dobr, ostr*, nego »po hrvatsku« *vesal, povisam, carstav, sestar, jesam, nisam, sedam, ošam, dobar, ostar* i dr. Istog se problema Križanić dotiče kad govori o genitivu plurala imenica ženskoga roda. On kaže: »Ovaj se padež tvori od nominativa jednine tako da se oduzme završni vokal *a*, npr. *ova ruka, glava, kuća, ovih ruk, glav, kuć*. A stvori li se suglasnička skupina i učini izgovor pretvrdim, tada se ispred posljednjega suglasnika stavlja samoglasnik, i to u hrvatskom *a*, npr. *sestra, služba, ladja, britva, ustna, zanka, petlja* — *ovih sestar, služab, ladaš, ustan, petals, britav, zanak*»³².

Iz ovoga se vidi jasan Križanićev stav. On ne samo što govori o distribuciji fonema u konsonantskim skupovima, nego i objašnjava zašto su pojedine skupine nepoželjne, pa ih se treba kloniti. Križanić tvrdi da su jedne konsonantske skupine »pretvrde i neizgovorljive«, druge su »šumne i neugodne te kvare jeziku ljepotu«, treće se »ne vole«, a četvrte se nalaze u tuđicama. Razlozi su dakle raznovrsni. Zbog toga treba reći slijedeće: Pravilima o fonemskoj distribuciji Križaniću pripada prvenstvo među gramatičarima. Zanimljivo je da je taj dio fonološkog opisa ušao u naša gramatička štiva tek u novije vrijeme, puna tri stoljeća nakon Križanića. Ali osim kronološkoga primata vrlina je ovih Križanićevih napomena u tome što pokazuje da je njihov autor još tamo davno u 17. stoljeću otkrivao tanane odnose jezičnoga spleta i nastojao ih objasniti. A to može samo rasni gramatičar.

III.

U gramatičkim opisima našeg predstandardnoga razdoblja važno je utvrditi dijalekatnu osnovicu književnoga jezika, odnosno odrediti koji je dijalekt književno stiliziran. To se mora učiniti i ovdje da bi se znalo na što Križanić misli kad kaže »po hrvatsku« ili »vь hrvatskoj jezičnoj otmine«. Razmatrajući fonemski inventar, već smo utvrdili da se zbog izostanka fonemâ *đ* i *dž* radi o neštokavskom sustavu. Prema tome u obzir dolazi samo kajkavsko i čakavsko narječje. U tom je pogledu inštruktivna Križanićeva napomena o dvostrukom refleksu *ě* koja, dopuštajući mogućnost realizacije obaju refleksa u istim riječima, govori o preplitanju dvaju dijalekatskih sustava. Ako tomu dodamo, kao *pars pro toto*, da se u Križanićevoj »hrvatskoj otmini« nalazi *ča* i *jaziki* pored *vuš* i *vuže*, onda je jasno da ta »otmina« ima čakavsko-kajkavsku osnovicu. A ako želimo utvrditi koji hrvatski književni tekstovi u 17. stoljeću imaju čakavsko-kajkavsku osnovicu, onda se moramo zaustaviti na djelima pisaca tzv. ozaljskoga kruga. Toj tvrdnji u prilog idu ostale osobitosti što ih Križanić smatra hrvatskima, npr. morfološke³³ i, osobito, ak-

³¹ KHG, str. 59.

³² KHG, str. 25.

³³ KHG, str. 8—9.

cenatske o kojima raspravljamo na drugome mjestu³⁴, a ovdje kao potkrepu navodimo Križanićeve riječi da se nigdje »ne čuju naglasci tako pravilni, niti izgovor domaćih i stranih tako čist, ni način govora ranijem i izvornom ruskom jeziku tako sličan i svojstven kako se čuje u Hrvata. Ali to se ne događa svuda nego samo u jednom malom kutu zemlje: oko rijeke Kupe, na području gradova Dubovca, Ozlja i Ribnika«.³⁵

Summary

KRIŽANIĆ'S PHONOLOGICAL REMARKS ON »HERVATSKA OTMINA«

In Križanić's *Gramatika* there are a number of data marked as »po hrvatsku« or »v_Б hrvatskoj jezičnoj otmini« etc. On the basis of these data by Križanić the author presents the phonological inventory of the Croatian literary of the 17th century.

³⁴ Uspor. Josip Hamm, *Prosodijski sistem Križanićeva govora*, u knjizi »Život i djelo Jurja Križanića«, Zagreb 1974, str. 212—238; Milan Moguš, *Križanićevi naglasci*, u knjizi »Život i djelo Jurja Križanića«, Zagreb 1974, str. 239—246.

³⁵ KHG, str. 14.